

PERVANELER ROMANININ YAPISI¹ VE ANLAMI ÜZERİNE

*Yüksel TOPALOĞLU**

ÖZET

Müfide Ferit Tek, Türkçü ve Milliyetçi düşüncenin etkin olduğu Millî Edebiyat devrinde eser vermeye başlamış; ikinci romanı olan Pervaneler'i ise Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında yayımlamıştır. Bu romanında yazar, yeni kurulan ülkenin de üzerinde hassasiyetle durduğu konulardan biri olan 'eğitim' ve 'yabancı okullar' sorununu merkeze alır ve tartışır. Pervaneler, özellikle bahsi geçen sorunu ele alış tarzı ve kuruluşu veya yapısıyla dikkati çeken bir romandır.

Bu makalede, söz konusu noktalar ayrıntılı şekilde ele alınıp incelendikten sonra ulaşılan bulgular ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Türk Edebiyatı, Roman, Müfide Ferit Tek, Pervaneler.

ABOUT THE FRAMEWORK OF THE NOVEL PERVANELER AND ITS MEANING

ABSTRACT

Müfide Ferit Tek started writing in the era of National Literature, which was under the influence of Turkist and nationalist thought and published his second novel Pervaneler after the declaration Republic in 1924. In this his second novel, the writer especially deals with the problem of education and foreign schools, about which the new country was also very sensitive. Pervaneler is a novel which is significant with its way of dealing the mentioned subject and its fiction or framework.

In this article, after the mentioned points were examined in a detailed way, the findings were put forward.

Key Words: Turkish Literature, Novel, Müfide Ferit Tek, Pervaneler.

¹ Roman sanatında birçok unsuru ihtiva eden 'yapı' kavramını, burada sadece romanın 'inşası', 'kuruluşu', 'iskeleti' gibi dar anlamı ile kullandığımızı belirtmek isteriz.

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: ytopaloglu@trakya.edu.tr

Giriş

Anlatma esasına bağlı türlerden biri olan roman, genel anlayış ve tanımlamaya göre tamamlanmış bir yapı veya sistemdir ve bu sistem, esas olarak biçim ve içerik gibi iki temel unsur etrafında vücut bulur. Bu iki unsurun imtiazı sonucu ortaya çıkan sistem/roman, hiç şüphesiz dış dünyayı model alır ve kendi gerçekliğini veya bütünlüğünü yine buna nispetle inşa eder. Belirtmek gerekir ki bu inşa, itibarî veya kurmacadır. Başka bir ifadeyle metnin dünyası, model alınan dış dünyanın kendisi veya tıpkısı değildir. Metnin ürettiği kendine özgü başka bir dünya veya gerçekliktir. Ancak kurmaca gerçekliği okuyucu dış dünyaya benzerliği dolayısıyla yadırgamaz.

Kurmaca dünyanın veya gerçekliğin inşasında hemen her romancı, bilindiği gibi dış dünya malzemesine dayanır ve bu malzemedен uygun seçimler ve ayıklamalar yaparak romanını kurar. Yanı sıra bazen dış dünyanın özellikle bazı yapıları ve sembollerini bilinçli veya gayriiradî şekilde romanına esas alabilir ve onu kısmen veya tamamen bu esas üzerine kurabilir. Türk ve dünya romanlarında bu özelliklere sahip örneklere tesadüf etmek mümkündür. Alman edebiyatının önemli kalemlerinden biri olan Heinrich Böll'ün *Billard um halb zehn* adlı romanı buna iyi bir örnektir. “Esere adını veren bilardo, romanın konusunun sembolüdür” ve “romanın konusunda en büyük karakteristik, ‘*zamanla oynamak*’ ilkesidir. Bu, olayların zaman içindeki alışılmış akışını bir yana bırakıp roman kahramanlarının hatıra ve istikbal planlarıyla geçmiş gelecek ve şimdiki zaman olaylarını birbiri içinde, zaman sınırlamalarıyla oynarcasına yaşamalarıdır. Romanın olay dokusu, bilardo oyununda, oyun ilkesinin bağımsızlık özelliğiyle bir arada sembolik ifadesini bulmuş olur.” (Aytaç 1995: 210-211). Kısaca Böll, romanın yapısı ve bilardo oyunu arasında kuvvetli bir benzerlik ilişkisi kurar ve dokuyu bu çerçevede geliştirir. Benzer özelliği kısmen de olsa Yakup Kadri'nin *Yaban* adlı romanında da görmek mümkündür. Adı geçen romanda yazar, Kurtuluş Savaşı'nı yansıttığı kısımlarda bilinçli veya gayriiradî biçimde *çoban* ve *koyun* metaforunu kullanır.² Bu metafor, romanın yapısı ve anlamın oluşmasında son derece etkilidir. Yine Ahmet Hamdi Tanpınar'ın bazı romanlarında *musiki*, Adalet Ağaoğlu'nun romanlarında ise *zaman* kavramları, benzer şekilde etkili unsurlar olarak karşımıza çıkar. Sayıları çoğaltılabilecek benzeri örnekler gösteriyor ki, romancı romanını inşa ederken dış dünyaya ait anlamlı herhangi bir yapıyı, öğeyi, sembolü veya kavramı ödünçleyebilir ve romanını onun üzerine kurabilir. Bunun, belki de en görünür ve somut örneklerinden birini oluşturan roman, Müfide Ferit'in³ *Pervaneler*⁴ adlı romanıdır. Ana sorunu, romandaki vurgusuyla ‘terbiye’ ve misyoner okullarının tehlikeleri ya da yıkıcı faaliyetleri olan bu romanı Müfide Ferit, üç temel metafor üzerine kurar: *Şem*, *Pervane* ve *Araf*. Bu makalede roman, söz konusu kavramlar etrafında ele alınacak ve incelenecektir.

Şem

“Mum, balmumu, چراغ” (Şemsettin Sami 1998: 786) gibi sözlük anlamlarının yanı sıra Türk kültür ve edebiyatında tarihî arka planı ve derinliği olan şem, özellikle klasik Türk şiirinde aşk teması ya da ‘âşık’ ‘maşuk’ ilişkisi bağlamında –pervane kelimesiyle birlikte- kendine özgü sembolik değeri

² Bu konu hakkında bk. Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, İletişim Yayınları, Cilt:1, İstanbul, 1994, s. 153-166.

³ Edebiyat tarihimizde çok tanınmış bir isim olmayan Müfide Ferit, 1892 yılında İstanbul'da doğmuştur. Önemli devlet ve siyaset adamlarından Ahmet Ferit Tek'in eşidir. 1971 yılında İstanbul'da ölen Müfide Ferit, Millî Edebiyat hareketine mensup Türkçü ve milliyetçi bir yazardır. Bu yönü, gerek *Pervaneler*'de gerekse diğer romanı olan *Aydemir*'de açıkça görülür.

⁴ İlk kez 1924 yılında eski yazıyla basılmış olan *Pervaneler*, Prof. Dr. Recep Duymaz'ın özenli çeviri yazısıyla 2007 yılında Kaknüs yayınları arasından çıkmıştır. Duymaz, romanın başına “*Pervaneler Üzerine*”, sonuna ise “*Türk Edebiyatında Pervaneler*” başlıklı faydalı iki ayrı bölüm ilave etmiştir. Biz incelememizde, Duymaz'ın bu yayımını esas aldık.

ve anlamı olan önemli bir kavramdır. Bilindiği gibi Divan şiirinde şairler, “güzellikleriyle cezb ve fakat vefasızlık eden sevgililerini –pervaneleri cezb edip yakan- şem’a, kendilerini de pervaneye benzetmişlerdir.” (Onay 1992: 333). Anlaşılacağı gibi bu benzerlikte esas işlevi üstlenen ve eksen teşkil eden ana unsur, şem yani maşuktur ve sevgili/pervane, ancak onunla birlikte var olur veya anlam kazanır: O, naz makamındadır; hiçbir şeye ihtiyaç duymaz, müstağnidir; âşığa yüz vermez; eza ve cefada mahirdir; kısaca malum aşk ilişkisinde her şey, onun etrafında *pervanedir*.⁵ Müfide Ferit’in Pervaneler romanında ise bu işlevi üstlenen ana unsur, hiç şüphesiz yok ki “Bizans Koleji”dir.⁶ Bizans Koleji, klasik Türk şiirinin asırlar boyu değişmeden devam eden şem-pervane şablonu çerçevesinde ele alındığında onun, ‘şem’ kavramına tekabül ettiği ve tıpkı şem pervane ilişkisinde olduğu gibi, romanın kuruluşu ve anlamın oluşumu noktasında temel işlev üstlendiği açıkça görülür. Başka bir ifadeyle Müfide Ferit, ülkenin ve toplumun menfaatleri açısından yabancı okulların ne kadar tehlikeli ve zararlı olduğunu göstermek için kaleme aldığı romanını inşa ederken, bilinçli veya gayriiradî bir şekilde şem metaforunu ödünç alır ve vakanın en önemli parçasını bu metafor üzerine kurar. Pervaneler romanı incelenmeye başladığında da açık ve net olarak görüleceği gibi yazar, üç ayak üzerine oturarak inşa ettiği romanının ilk ve en önemli parçasını şem, yani romandaki tezahürüyle Bizans Koleji etrafında geliştirir.

Şem kavramına tekabül eden Bizans Koleji, I. Dünya Savaşı’nın sonunda İstanbul’u işgal eden düşman kuvvetlerinin, millî direniş karşısında bozguna uğrayıp şehri terk etmek zorunda kaldıkları süreçte⁷ İstanbul’da “Adanın ortasında”⁸ faaliyet gösteren bir Amerikan okuludur. Müfide Ferit, okulun fizikî görüntüsü, temel amacı, ideolojisi, faaliyet alanı, öğretmenleri ve öğrencileri gibi yönlerini romanda etraflı bir şekilde ortaya koyar. Buna göre Bizans Koleji, okuyucu nezdinde öncelikle yapısı ve fizikî görüntüsüyle dikkati çeker. İstanbul’da faaliyet gösteriyor olmasına rağmen Bizans Koleji hem dış, hem iç mimarî özellikleriyle tam bir yabancı görüntüsü verir. Romanın muhtelif sayfalarında dikkati çeken bu özellik en ayrıntılı biçimde Burhan’ın, kız kardeşi Leman’ı Bizans Koleji’nin bir pervanesi olmaktan kurtarma derdine düşüp neden sonra yakın arkadaşı Sami ve onun karısı Andrée’yi yanına alarak doğruca okula gittiklerinde görülür. Burhan ve arkadaşları, okura önce “dev ölçüleriyle, eski Yunan’ın zarif mimarisini taklit eden mektebi” kurulduğu çevre ve çevrenin kendilerinde bıraktığı izlenimleriyle tanıtır:

“Daha mektebi görmeden, mavi denizi seyreden çamlı yeşil yokuştan turmanırken, üçü de İstanbul’un haricinde, ayrı bir ülkeye girdiklerini anladılar. Şüphesiz bir kale köprüsünü temsil için yapılan meşhur taş köprüye geldikleri zaman, ayrı bir devlet hududunu aştıklarını hissetmemeye artık imkân yoktu.

⁵ Klasik Türk şiirindeki bu aşk ilişkisi üzerine daha geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Akün, “Divan Edebiyatı” Maddesi, İSAM, Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 9, İstanbul, 1994.

⁶ Bu söz grubu romanda dilbilgisi kurallarına aykırı olarak *Bizans Kolej* şeklinde geçmektedir. Biz bunun doğru biçimi olan “Bizans Koleji” tercih ettik.

⁷ Vakanın zamanı romanda muhtelif biçimlerde gösterilir. Romanın ilk başlığı olan “Bir Aile?...”de yazar, romanın önemli karakterlerinden biri olan Burhan’la öğrencisi Cemil’i konuştururken okura, zamana ilişkin şu işaretleri sunar: “... Boğaz’a doğru baktı ve tekrar memnun bir kahkahayla Cemil’e döndü: “ ‘- Ne dersin azizim, gidiyorlar, dedi.’ ‘- Tabii değil mi hocacığım?’ – Tabii mi, doğrusu onlar için tabii değil; ama ne ise gidiyorlar ya, mesele orada.’ Gidenler “Müttefikler” idi. Müttefik orduların telâş sokaklara kadar dökülmüş idi. İşgal ettikleri büyük binaların önüne sandıklar yığılmış.” Müfide Ferit Tek, *Pervaneler*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s.18. Bundan sonraki alıntılarda kısaca *Pervaneler* ifadesi kullanılacaktır.

⁸ *Pervaneler*, s. 97. Bizans Koleji’nin nerede kurulduğuna ilişkin romanın başka bir yerinde şöyle bir ifadeye rastlıyoruz: “İşte bu müşterek menfaatten Bizans Kolej doğdu ve İstanbul’un tam karşısında tıpkı müstakil ve hakim bir devlet gibi, Heybeli’nin tepesine yerleşti.” *Pervaneler*, s. 41.

Bütün İstanbul'un, incelikten, ahenkten, asaletten, renk ve teferruat zenginliğinden müteşekkil, şairane manzarası ortasında, Marmara'nın mavi ipek sularından saçlı bir baş gibi yükselen adanın tepesinde Bizans Koleji, bu yükseğe ve servete ibadet eden yeni görmüş bir memleketin zevkiyle yapılmış, kibirli ve muazzam binalarını bir istihfaf edasıyla yükseltiyordu.” (s. 93-94).

Okulun dış çevre ve görüntüsünü sunan bu ilk izlenimlerde yazar anlatıcı, son derece dikkat çekici iki benzer kelime grubuna yer verir: “*ayrı bir ülkeye girmek*” ve “*ayrı bir devlet hududunu aşmak*” Gerçi yazar anlatıcı, Burhan ve arkadaşlarının ilk anda kapıldıkları bu intibayı ilk ve tek olarak sadece burada dikkatlere sunmaz. Bunu, hemen hemen benzer biçim ve vurgu ile başka yerlerde de özellikle vurgular: “*İstanbul'un tam karşısında tıpkı müstakil ve hakim bir devlet gibi*”; “*Burası âdeta bir Amerika-Ermeni ülkesinin başkenti idi.*” (s. 41-42); “*Memleketimizin içinde ayrı bir devlet gibi*” (s. 97). Gerek alıntıdaki vurgular, gerekse diğer kısımlarda karşımıza çıkan benzer ifadelerle yazar anlatıcı, hiç şüphe yok ki okulun her yönüyle yabancı ve ilerleyen kısımlarda daha net bir şekilde ifade edileceği gibi, bir misyoner okulu olduğu realitesini vurgulamak ister. Bunu, yukarıdaki alıntılarının devamında “İstanbul'u, dürbünle, uzaktan, bulutlar arasında seyretmek isteyen Amerikalılık yuvası” vurgusuyla daha belirgin biçimde ortaya koyar.

Burhan ve arkadaşlarında uyanan bu intiba, Bizans Koleji'nin önüne gelindiğinde çok daha belirginleşir. Merdivenleri çıkıp içeri girdiklerinde onları önce “yukarıda Chape'de çalınan orgun Hıristiyan ahengi” (s.94) karşılar. Onun sesiyle okulun içine giren ziyaretçiler ve dolayısıyla okuyucu, Bizans Koleji'nin iç görüntüsünü çok daha yakından görme imkânı elde eder. Çünkü diğer ziyaretçilere yapıldığı gibi Burhan ve arkadaşları, bir refakatçi eşliğinde Bizans Koleji'nin gezilebilir her noktasına götürülür ve okul hakkında gerekli tanıtıcı bilgiler verilir: “Önce taş merdivenlerden çıktılar; taş koridorlardan geçtiler. Büyük aydınlık dershanelere girdiler. Mrs. Haçaturyan tam bir Çiçeron tavrıyla, onlara, mektebin taşını ve toprağını bile gösteriyordu.” (s.94). Çünkü okulun ‘taşını ve toprağını’, diğer malzemeler gibi yine yurt dışından yani Amerika'dan getirmişlerdi. Getirilme sebebi ise okul ve okul yöneticilerinin buldukları coğrafyanın her şeyini küçümsemeleridir. Onlar, “buranın hiçbir şeyini beğenmezler, hepsini Amerika'dan getirtiler.” (s.94).

Bizans Koleji'nde dikkati çeken bu yabancılık, Amerikalılık ve misyonerlik görüntüsü, özellikle okulun başka kısımlarına ve içlerine girildiğinde daha da derinlik kazanır ve manevi cephesiyle netleşir. Bizans Koleji'nin duvar ve dershanelerinde asılı duran levhalar, bunun en somut göstergeleridir. Koridor ve dershane duvarlarında “Apollon de Belvédéré'den Memon devrine, New York'un hürriyet heykeline kadar, Akropol'den, Capitoledan, Karnak mabetlerinden, Westminster Sarayı'na kadar, şimalin birçok Gotik derebeylik kasırları da dâhil olmak üzere küçük büyük en meşhur eserlerin birer levhası vardı...” (s.95). Açıkça ifade etmek gerekir ki bunlar, yalnızca bir zihniyeti ve ideolojiyi telkin ve temsil ederler. Onun böyle olduğu, duvardaki sanat eserlerinin sadece belli bir dünyaya mensubiyeti ve onların arasına hiçbir Türk sanat eserine yer verilmemiş olmasından anlaşılır. Bu dikkat çekici durumu yazar anlatıcı, son derece müstehzi bir dille dikkatlere sunmayı ihmal etmez:

“Zaten burada büyük pencerelerden ziya ile birlikte içeri giren bol mavi havadan başka Türk olarak ne vardı? Andrée gözleriyle aradı aradı, sonra pencereye yaklaştı: Uzakta batmak üzere olan güneşin önünde, pembe sema ile Marmara'nın sedef harelerle titreşen mavi suları arasında, uçmaya hazır, kanatlı ve muhayyel bir levha gibi duran İstanbul'un cami ve minarelerden mürekkep çok ince eflatun çizgisine baktı... Yegâne Türk levhası bu manzara idi.” (s. 95).

Bizans Koleji'nin duvarlarında dikkati çeken bu ‘yabancılık’, okulun bir başka kısmında, bütün milletlere ait eserlerin teşhir edildiği etnografik müzesinde de kendini gösterir. Ziyaretçiler, müzede Ermeni, Rum, Bulgar, Sırp, Rus kısaca her millete ait eserleri görürler. Ancak burada yine her

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

milletin içinde Türkler, inkâr edilirler. Onlara ait tek bir etnografik sanat eserine yer vermezler. Gerçi “birkaç Türk hesap –(iş) çevreleri, Antep havluları”na (s.95) tesadüf edilir müzede ama bunlar, ancak Ermeni adıyla yer alabilirler. Yani bu el işlerinin Ermeni milletinin eseri olduğu belirtilir. Bizans Koleji’nde dikkati çeken bu Türk dışı yapıyı yazar, romanın muhtelif yerlerinde ısrarla vurgular. İlgili vurgulardan biri olan şu alıntı, hem işaret edilen durumu, hem de okulun ana hususiyetini özetler mahiyettedir:

“Arnavut olan kapıcısından ve ruhlarını, milliyetlerini emmek için aldıkları talebelerden başka, buraya ne Türk, ne Türklük giremezdi... [...]. Hakikatte ‘buraya Türk giremez’ demek doğru değildi. Türk girer; fakat ‘Türk çıkmaz’. Dante’nin: ‘Buraya girerken bütün umudu bırakınız’ dediği gibi buraya da girerken bütün Türklüğü bırakınız, demek lâzımdı.” (s. 97).

Bütün bu özellikleriyle tam bir kurtarılmış bölge, ayrı bir ülke görüntüsüyle beliren Bizans Koleji’nin, hiç şüphe yok ki temel bir maksadı vardır. Müfide Ferit, romanında Bizans Koleji’nin bu maksadı üzerinde de dikkatlice durur ve onu vazih bir şekilde ortaya koyar. Ona göre Bizans Koleji’nin birbirini tamamlar mahiyette olan iki maksadı mevcuttur. Bunlardan görünür olanı, uhdesine aldığı sair milletlerin çocuklarına ‘İngilizce öğretmek’, ‘Amerika edebiyatını öğretmek’, ‘eğlendirmek’ ve böylece onları “insan yapmaktır”tır. Ancak Bizans Koleji’nin asıl ve en temel maksadı, bu görünür maksadın ardında yatar. Çünkü bu görünür maksat, sadece asıl maksadın bir vasıtasıdır. Yegâne maksat ise, “salip için çalış”mak ve çocukları Amerikalılaştırmaktır.⁹ Şüphe yok ki Bizans Koleji, ilgili maksadın hâsıl olması için belli bir strateji izleyecek ve bu strateji ile okula alınan öğrencileri dönüştürerek kendine kazandıracaktır. Müfide Ferit, dönüştürme sürecine ilişkin ayrıntıları da ihmal etmez romanında ve okura, öğrencilerin profili ile öğretmenlerin çalışma yöntemlerini de sunar.

Bu açıdan romana bakıldığında dikkati çeken ilk ayrıntı, hiç şüphe yok ki okulun Amerikan okulu olduğu hâlde öğrencilerin Amerikalı olmamasıdır. Başka bir ifadeyle Bizans Koleji’nin öğrencileri arasında tek bir Amerikalı öğrenciye tesadüf olunmaz. Bu ilginç nokta, romanda “İsmi Amerika olan bu mekteplerde, gariptir, Amerikan çocuğuna tesadüf edilmez.” (s.42) cümlesiyle ortaya konur. Amerikan çocuğuna rastlanamayan Bizans Koleji’nin öğrencileri, anlaşılacağı gibi Ermeni, Rum, Türk gibi farklı milliyetlerden oluşur. Ancak hemen ifade etmek gerekir ki, bu milliyetlere mensup öğrenciler, okul nezdinde asla birbiriyle eşit değillerdir. Bunlar arasında en vazgeçilmez ve muteber olanı, hiç şüphe yok ki Ermenilerdir. Ermenilerin vazgeçilmez ve muteber olmasının çeşitli sebepleri vardır. Birincisi, Bizans Koleji’nin ana maksadına en uygun vasıtalar olmalarıdır: “Gerçekten bu uğurda çalışmak için elde birinci vasıta olarak Ermeniler var. Seçilmiş ve sevgili millet!..” (s.49). Bu “seçilmiş ve sevgili millet”in başkaca önemli sebeplerini ise yazar anlatıcı şöyle belirtir:

“Bu mektepte Ermenilerin hususi bir mevkii ve imtiyazları vardı. Diğer bütün kızlar için Amerikalılıktan başka bir milliyet bahis konusu olmadığı halde Ermenilik hemen hemen Amerikalılığa yakın bir mevcudiyet sahibi idi. Çünkü mektebin kuruluş sebeplerinden biri de Ermeniliği ve Ermenileri himaye etmekte.

⁹ İlber Ortaylı’nın *Osmanlı Barışı* adlı eserinde konu ile ilgili şu ilginç ve çarpıcı değerlendirmeye rastlıyoruz: “Osmanlı ülkesi ve tebası içinde Amerikan okullarına kadar hiçbir yabancı okul kendi kültürünü, hayat tarzını ve dünya görüşünü aşıladığı bir gençlik yetiştirmeye muvaffak olamamıştır. Bu okullar, sanıldığı aksine Hıristiyanlık propagandası yapmıyor, yerli halktan Amerikalı yetiştiriyordu. Amerikalılık, Fransızlık, Almanlık, İngilizlik gibi bir kimlik değildi. Asr-ı hazrın kendine özgü bir kimliği, daha doğrusu her yerde geçen bir kimliksizliği idi ve her yerde yerli malı kültürleri ve kimliği daha hızla tahrip ediyordu, halen de ediyor.” Daha geniş bilgi için bk. age. s. 205-213.

Protestan Amerika'nın, Protestanlığı ve Amerikan nüfuzunu genişletmek için insaniyet ve muavenet namı altında Şark'a gönderdiği cemiyetlerinde daima birinci gaye ve dayandıkları, Ermeniler olmuştur. Çünkü Ermeniler, kolaylıkla Protestan oluyorlar. Amerika kültürünü ve nüfuzunu kabul ediyorlar ve Amerika'nın inkişafına itaat eden aletler oluyorlardı. İşte bu müşterek menfaatten Bizans Kolej doğdu ve İstanbul'un tam karşısında tıpkı müstakil ve hakim bir devlet gibi, Heybeli'nin tepesine yerleşti. Kolejin eski derebeylik kasırlarına benzeyen muhteşem binasının himaye kanadına da büyük bir Ermeni kolonisi toplandı. Burası âdeta bir Amerika-Ermeni ülkesinin başkenti idi. Türkiye'nin bütün Ermenileri, hareket tarzlarının emrini buradan alırlar, buradan yardım görürler ve buradan himaye edilirlerdi.” (s. 41-42).

Ermenilerin Bizans Koleji'nde niçin 'hususî bir mevki ve imtiyaz' sahibi olduklarını gösteren yukarıdaki alıntıda son derece dikkat çekici ve çarpıcı başka bir gerçeklik daha belirlemektedir. Bu gerçeklik, aslında romanın itibarî veya kurmaca bir varlık olduğunu da büyük ölçüde unutturur ve okuru bütünüyle reel âleme gönderir: “Türkiye'nin bütün Ermenileri, hareket tarzlarının emrini buradan alırlar, buradan yardım görürler ve buradan himaye edilirlerdi.” Bu cümle, izaha lüzum yok ki, okura Bizans Koleji'nin bir 'şer' yuvası olduğunu söylüyor. Kurmaca dünyada dillendirilen bu olgu ise dış dünyada bire bir karşılık buluyor. Nitekim dış dünyada Bizans Koleji ve benzeri okullar üzerine yapılan çalışmalar, romandaki gerçekliği bütünüyle doğruluyor.

Bizans Koleji'nde Ermenilerin dışında da bazı milliyetlere mensup gençlerin okumakta olduğu görülür. Ancak Türk olanlar –Nesime ve Leman- hariç, bu gençler üzerinde yazar, neredeyse hiç durmaz. Bunun sebebini tahmin etmek güç değildir. Bu, ana sorunu, Bizans Koleji'nin ne kadar zararlı ve tehlikeli olduğunu dikkatlere sunmak isteyen bir yazarın bilinçli tercihidir. O, bu tercihle bütün dikkatleri Türk öğrencilerin üzerinde toplar ve onların nasıl dönüştürüldüklerini gösterir. Bunlar, ilerde *pervane* başlığı altında ayrıntılı şekilde incelenecektir.

Konumu, iç ve dış yapısı, görüntüsü, ihtişamı, kendine emniyeti, müstağni oluşu, kibri... Bütün bu iç özellikleri ve görüntüsüyle Bizans Koleji, kabul etmek gerekir ki okuldan ziyade etrafında *pervane* olunacak bir *şem* veya *mabettir*. Onun gerçekten böyle bir yapı olduğunu Müfide Ferit, hem pervanelerin durumu, hem de örtük olmayan bazı benzetmelerle okura gösterir. Mesela Bizans Koleji'ni ayrıntılı şekilde anlattığı kısımda (bk. 93-101. s) onu, “mukaddes 'Baal' Mabedi”ne benzetir. O kadar ki bu kısmın başlığını “'Baal' Mabesinde” koyar. Ayrıca onun, bir cazibe merkezi veya pervanelere *şem* olduğunu, başka bir yerde Andrée ile Sami'ye söylettirir. Andrée, adamın ortasında “tek başına kibirli, ışıklı ve hakim” duran Bizans Koleji'ne bakarken onu “pervaneleri çeken fanus” diye niteler. Kocası ise, onun son derece yerinde olan teşhisini onaylar: “Hakkın var; pervaneleri çeken fanus...” Sami'nin onay cümlesini duyan Andrée, yetinmez ve ilk teşhisini daha da anlamlı kılar: “Çeken ve yakan bu fanusun, ayrıca “korkunç bir değirmen”e benzetildiği de görülür. Söz konusu yönüyle o, 'mütemadiyen döner, içine düşmek felaketine uğrayan Türk kızlarını alıp terbiye çarkları arasında evire çevire Türklükten sıyrır, biraz Amerika rengine, biraz kozmopolit şekline sokar, memleket için ölmüş, hayat için zararlı, şahısları için bedbaht birer mahluk yaparak ortaya fırlatır' (s.104).

Pervane

Klasik Türk şiirinde maşuk veya şemle birlikte beliren diğer önemli bir metafor da hiç şüphesiz yok ki, *pervane*dir. “Kendini yakıncaya kadar şem' ile uğraşı”p (Onay 1992: 333) durması özelliği ile bilinen pervane, bu özelliğiyle gerçekte klasik Türk şiirinde âşığa tekabül eder. Bilindiği gibi bu âşık, maşukun etrafında yana yakıla döner; ondan gelen her tür cefaya katlanır; asla şikâyet etmez; kısaca o, etrafında pervane olduğu maşuk için yaratılmıştır. Bu özellikleriyle âşık veya pervane metaforu, şüphesiz

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

yok ki öncelikli olarak klasik Türk şiiri alanına özgüdür. Ancak onun benzerlik ilişkisinden dolayı başka bir alanda kullanılmasına da engel değildir. Tıpkı Müfide Ferit'in yaptığı gibi... Müfide Ferit, bu benzerlik ilişkisini, ilk unsurda olduğu gibi burada da *pervane* metaforunu ödünçleyerek kurar ve böylece -daha önce gösterdiğimiz gibi- romanın ana eksenine oturttuğu cazibe merkezi şem, yani Bizans Koleji'nin etrafında canhıraş şekilde dönecek ve neden sonra kendini feda edecek *pervaneleri*, yani roman kişilerini yaratmış olur: *Leman, Nesime, Andrée, Claire, Bizans Koleji'nin öğretmenleri...* Şüphe yok ki bunlar, yazarın benzetmesiyle Baal Mabedi Bizans Koleji'nin etrafında dönen pervanelerdir. Ancak özde birer pervane olmalarına karşın bunların, yöneldikleri yer ve özellikleri itibarıyla kendi içlerinde birtakım kısımlara ayrıldığı dikkati çeker. Yer ve özellikleri dikkate alarak burada üç ayrı kategori söz konusu edilebilir: *Gönüllü pervaneler, avlanmış pervaneler ve bahtsız pervaneler.*

İlk grupta yer alan gönüllü pervanelerin romandaki mümessilleri, Bizans Koleji'nin öğretmenleridir: Müdire Hanım, Cemile Hanım, Miss. Jones, Miss. Hare, Desmoolins, Mrs. Williams... Bunlar, okuldan ziyade manastır görünümünde olan Bizans Koleji'nin en sadık ve gönüllü pervaneleridir. Başka bir ifadeyle bunlar, bir manastırın rahip ve rahibeleri gibidirler. Bizans Koleji'nin programına, maksadına, öğretilerine büyük bir sadakatle bağlıdırlar. Öğretmen kimliği taşıyor olmalarına rağmen, bunlar okura asla bu duyguyu telkin etmezler; bilakis davranışları ve görüntüleriyle daha çok bir öğretimin müdafii ya da misyoneri görüntüsünü verirler.

Müfide Ferit, bir öğretimin müdafii ya da misyoneri gibi olan pervanelerin her birini fizikî görüntüleriyle ayrıntılı bir şekilde sunmaz; daha ziyade bunların öğretmeye ve programa bağlılıkları, çalışma yöntemleri gibi yönleri üzerinde durur. Bu açıdan öğretmenlere bakıldığında ilk olarak onların, tıpkı pervane oldukları Bizans Koleji gibi son derece mağrur, müstağni ve vakar içerisinde olmaları dikkati çeker. Söz konusu görüntüleriyle onlar, gerçekte Bizans Koleji'nin ete kemiğe bürünmüş canlı birer mümessilleridir. Romanda çoğu yerde söz konusu olan bu husus, Bizans Koleji'ne yeni tayin olan Fransız asıllı Desmoulins adlı genç ve yakışıklı kimya öğretmenini merak eden kız öğrencilerin onu görmek için meslektaşlarıyla birlikte oturduğu bahçeye gittiklerinde yaşanan olayda açıkça görülür. Genç kimya öğretmenini merak eden öğrenciler, dikkat çekmek için birden koşmaya başlarlar:

“Desmoulins, gerçekten boş bulunarak birden döndü; yerinden kalktı ve kızlara baktı. Üç ihtiyar kadın başlarını bile kaldırmadılar ve kızların bitmez, tükenmez muzipliklerine karşı zırlanmış bir lâkaydı ile konuşmalarına devam ettiler.

Onların bu sükûtu karşısında Desmoulins de yutkularak oturdu ve arkasını çevirdi. Mektebe her yeni gelen hoca, Amerikalılığın bu mağrur ve lâkayt vaziyetini taklide mecbur olurdu.” (s.40).

Bu ‘mağrur ve lâkayt vaziyet’, hiç şüphe yok ki öğretmeni çok daha ayrı, erişilmez ve cezbedici bir konuma yükseltir; bu ise belli bir öğretimin adamı olan öğretmenin işini hayli kolaylaştırır. Çünkü kendilerini dışa karşı böylesine yalıtılmış olan insanlara erişmek ve onlarla özel ilişkiler geliştirebilmek, her öğrencinin özlemi ve isteğidir. Bunun pekâlâ farkında olan öğretmen, bilinçle yarattığı bu konumundan yararlanır ve ‘salıp’ için değerli olan zeki ve istidatlı öğrencileri kendine çeker. Onları gaye doğrultusunda yetiştirebilmek için onlarla özel arkadaşlık ilişkileri kurar:

“Talebelerle hocalar arasındaki bu arkadaşlıklar bazen uzun sürer. Senelerce devam eder; bazen kıskançlıklarla kırılır; bazen hocanın meşrebine göre mütemediyen değişir; ekseriya birçok dedikoduya sebep olur; fakat daima mektep için semere verirdi. Çünkü bulutlar üzerinde gezer gibi çocuklara yüksekte bakan kibirli hocaların arkadaşı olmak bu mektepte öyle yüksek bir şeref telakki edilir ki, buna liyakat kazanmak için yapılmayacak hiçbir fedakârlık tasavvur edilemezdi.” (s.50).

Turkish Studies

İşte bu erişilmez öğretmenler, ‘arkadaşlık’ kisvesiyle istidatlı öğrencileri avlarlar ve arkadaşlık ‘samimiyeti içinde telkinlerle, ihtimamlarla onları yavaş yavaş “insanlık” yoluna çevirirler. Böylece onlar artık mektebin malı olurlar; onları himaye ederler; onlara iş bulurlar ve her surette “Amerikalılık”a bağlarlar’ (s.49). Bu ise, şüphe yok ki esas kökten koparılma ve pervaneleştirme anlamına geliyor.

Arkadaşlık, öğrencileri pervaneleştirmek için Bizans Koleji’nin misyoner öğretmenleri tarafından kullanılan en dikkate değer ve önemli yöntemdir. Ayrıca buna romanın muhtelif vaka parçalarında dikkati çeken başka yöntemleri de eklemek gerekir. Sözelimi ‘öğrencileri eğlenceye, zevke ve süse teşvik etmek’; ‘aidiyet duygularını yitirmeleri için öğrencilere sınırsız serbestiyet vermek’; ‘Bizans Koleji’nin ayrıcalığını öğrencilere özellikle telkin etmek’, ‘öğrencileri çeşitli spor aktivitelerine yönlendirmek, sporla ilgilenmelerini sağlamak’; ‘öğrencilere iş bulma, Amerika’ya yollama gibi vaatler vermek’... bunlardan birkaçıdır.

Görülen tavır ve davranışlarıyla değerlendirilecek olursa gönüllü pervanelerin, Bizans Koleji’yle tam bir kaynaşma, aynileşme ve bütünleşme içinde oldukları ve bunun tabii bir sonucu olarak da taş yığınından ibaret fizikî mekânın/Bizans Koleji’nin ruhunu teşkil ettikleri, ona can verdikleri gözlerden kaçmaz.

Bir öğreti doğrultusunda Bizans Koleji’nin etrafında canhıraş dönen bu gönüllü pervanelerin yanı başında ‘avlanmış pervaneler’ veya ‘yerli pervaneler’in yer aldığı görülür: *Leman, Nesime*. Gerçi Müfide Ferit, *Leman* ve *Nesime*’nin trajik yaşantısını verirken onlar için direkt ‘avlanmış’ veya ‘yerli’ nitelmelerini kullanmaz; bunların yerine benzer veya başka nitelmeleri tercih eder. Sözelimi bir yerde Doktor Burhan kanalıyla onların “her parlayana kapılarak lâmba şişelerine yapışıp yanan kör pervanelere” (s.75) benzediklerini söylerken dikkat edilirse “kör” sıfatını kullanır. Ancak ne şekilde nitelenirse nitelensin, sonuçta bunların kendilerini yakma iştiağıyla Bizans Koleji etrafında dönen gerçek birer *pervane* oldukları realitesini değiştirmez. *Leman* ve *Nesime*’nin iç acıtan yaşantıları bunu açıkça gösterir.

Müfide Ferit, iletmek istediği mesajın ana enstrümanı oldukları için *Leman* ve *Nesime*’yi diğer pervanelere nazaran çok daha özenli, geniş ve ayrıntılı bir biçimde ele alarak onların hem aile yapıları, hem okul ve arkadaşlarıyla kurdukları ilişkileri, hem geleceğe dair umut ve beklentileri, hem de bu süreçte pervaneye dönüşme sebeplerini tüm çıplaklığıyla yansıtır. Sorunun anlaşılabilmesi için bunları, şüphesiz burada ayrı ayrı ele almak ve izah etmek gerekir; ancak bundan önce *Leman* ve *Nesime*’nin öykülerine kısaca göz gezdirmek yerinde olur:

Bizans Koleji’nin pervanelerinden biri olan *Nesime*, meşhur Mevlevi Şeyhi Amir Çelebi’nin kızı olarak dünyaya gelir; ancak bu geliş, bahtsız bir şekildedir; çünkü o, doğduğu zaman annesini kaybeder ve “koca tekkede hiç arkası gelmeyen misafirler arasında dervişler ve bacılar ordusu içinde, yalnız ve şefkat mahrumu olarak büyü”r (s.47). Eğitim yaşına geldiğinde ailesi onu iyi bir öğrenim görmesi arzusuyla Bizans Koleji’ne yazdırır. Son derece muhteris bir yapıya sahip olan *Nesime*, okulda öğretmenlerin bilinçli işlemleri sonucunda Amerika’ya gitme ve kendi serbest hayatını yaşama emeline kapılır. Gönlüne ateş gibi düşen bu emel, zamanla büyür ve tam mezun olmaya yakın sıralarda onu gerçekleştirmenin yolunu arar. Gerçi aradığı şeyin önüne çıkması, çok da uzun sürmeyecektir; çünkü etrafında belli bir ülkü uğrunda çalışan pek çok avcı vardır ve o, bulacak olandan ziyade bulunacak olan bir avdır. Bunun böyle olduğu Hz. İsa Cemiyeti’nin üyelerinden Miss. Jones’un belirmesiyle ortaya çıkar: “Amerika Seyahati”. *Nesime*, bu müjdeli haber üzerine derhal faaliyete geçer ve onun vukuu için gerekli şartları bir bir yerine getirmeye çalışır: Önce okulun etkili ismi olan Cemile Hanım’a, onun ricasıyla Müdire’ye ve en nihayet Mr. Cox’a takdim edilir ve böylece *Nesime*’ye Amerika yolu açılmış olur. Ancak bu noktada yoluna bazı engeller çıkmamış değildir. Gelişmelerden haberdar olan ağabeyi Sami, onu gitmekten alıkoymaya çalışır; hattâ gider Müdire ile

Turkish Studies

konuşur ve seyahate karşı olduğunu söyler; ama Nesime artık çoktan kararını vermiş; ailesinden habersiz o kadar çok yanıp tutuştuğu bilinmez hayatı yaşamak üzere gemiyle yola çıkmıştır.

Leman'ın öyküsüne gelince... Aslında Leman'ın öyküsü, Nesime'nin öyküsünden çok farklı değildir: "Fazla müşfik ve sessiz bir annenin, çok kapalı bir ailenin kız"ı (s.48) olan Leman, son derece sert bir babanın sürekli bağırmaları ve kavgaları arasında huzursuz bir aile ortamında büyür. Belli bir yaşa geldiğinde aile, "parlak bir istikbal hazırlayacağını ümit ettikleri için" (s.48) onu Bizans Koleji'ne verir. Düşünmekten ve muhakeme etmekten ziyade görüneni aksettiren bir zekâyâ sahip olan Leman, "bütün muhakemesi kısa, hayali kıt insanlar gibi" (s.48) yaşamak zevkini ruhunda aramak yerine dışardan bekleyen; eğlenceyi, kalabalığı, velhasıl zihnini dolduracak her türlü geçici şeyi seven ve onların peşinden koşan genç bir kızdır. O, serbestlik üzerine işleyen Bizans Koleji'nin öğrencisi olmasıyla birlikte tüm bastırılmış duyguları ve zaaflarıyla tezahür etmeye ve zamanla hem bu yapının, hem de Bizans Koleji'nin bilinçli işlemleri sonucunda bir yanda ait olduğu millî değerlerden süratle uzaklaşmaya, öbür yanda ise tıpkı Nesime gibi Amerika'ya gitme emeliyle yanıp tutuşmaya başlar. Amerika'ya gitme fırsatı ise, Nesime ile aynı anda ele geçirir; ama Nesime, bu fırsatı bazı sebeplerden ötürü onunla paylaşmak istemez ve onu bir şekilde devre dışı bırakır. Böylece Leman'ın Mr. Cox'a takdim edilme ve bu yolla Amerika'ya gitme, 'özgür hayatı' yaşama hayali suya düşer. Bu yolun imkânsızlığını gören Leman'ın önünde ise, artık tek bir seçenek kalır: Evlilik. O, daha önce bir baloda genç bir Amerikalı zabiti tanır ve onunla flörte başlar. İşte normal yoldan Amerika'ya gitme umudunu yitiren Leman, ailesinin çok zengin olduğunu söyleyen bu gençle ilişkisini ilerletmeye çalışır. Neden sonra evlilik düşüncesini ailesine açar; ancak ağabeyi Burhan, buna şiddetle karşı çıkar. Leman ise, bütün karşı çıkışları dinlemez ve evden kaçır. Epey zaman haber alınamayan Leman'ın, günün birinde Amerika'dan bir mektubu gelir:

"Bu ilk mektup bir felaket haberi idi. Muhayyel servetin şaşaaşı ve fabrikaların dumanlı faaliyeti yerine, onu, ekseriya bacası tütmeyen, bir fakir evin husumet dolu havası karşılamıştı. İhtiyarlar yıldırımla vurulmuşa döndüler. Hiddetleri, kızgınlıkları, hepsi eridi. Hemen geri dönmelerini kızlarına yazdılar; fakat ondan sonra artık Leman'dan bir satır bir şey alamadılar. Ne mektup, ne haber... Hepsi kesildi..." (s.127).

İşte ne olduğu bilinmeyen bir Amerika hayatı rüyası ve onun peşinden koşan iki pervanenin acı yok oluş hikâyesi... Peki ama birer numune olduklarından şüphe edilmeyen bu gençler, neden böylesine bedbaht oluyorlar? Onları, ait oldukları topraklardan, muhitlerinden, anne babalarından koparan ve birer pervane olmalarına veya başkalaşmalarına yol açan sebepler nelerdir? Bu sorular çerçevesinde metne yaklaşıldığında bunun iki sebebi olduğu görülür: Aile ve gayri millî eğitim.

Aile, Müfide Ferit'in Leman ve Nesime'nin pervaneleşmesinde altını çizdiği ilk önemli noktadır. Müfide Ferit'e göre evlat yetiştirmek başlı başına bir iştir. Bunun için anne babanın son derece donanımlı, bilinçli olması; çocuğun yetişmesinde gerekli olan sevgiyi, şefkati göstermesi, baskı ve şiddetten arınık iyi bir aile ortamı hazırlaması; millî ve ahlakî değerleri aşılması ve her şeyden önemlisi onu aile ve çevrede hem fiziksel, hem ruhsal, hem de davranışsal olarak yakından izlemesi ve gözlemesi gerekir. Oysa Leman ve Nesime'nin ailesi bunları yerine getirmez; çocuklarını ilk andan son ana kadar ihmal eder. Müfide Ferit, bu ihmalleri, romanın muhtelif kısımlarında ısrarla dikkatlere sunar. Romanın ilk kısmında "Bir Aile?.." başlığında yer alan bir metin parçası, söz konusu ihmali gösteren ilk örnektir. Bu metin parçasında Burhan, asistanı Cemil'le yabancı okulların zararları üzerine tartışmaktadır. Burhan'a göre yabancı okullara gidenler, kendi kültürlerinden uzaklaşmakta, millî değerlere yabancılaşmakta, Türklükten sıyrılmakta ve Amerika mukallidi olmaktadır. Cemil, bütün bunların Leman için söz konusu olamayacağını düşünmektedir. Çünkü ona göre Leman, Burhan gibi kültürlü ve birikimli bir adamın evinde yetişmiştir. Oysa durum, hiç de Cemil'in tasavvur ettiği gibi değildir. Öyle olmadığını, Cemil'in konuşması üzerine yazar anlatıcının Burhan'a odaklanarak söylediği sözlerden anlarız. O, sözlerde ailenin yapısı açık bir şekilde görülür:

Turkish Studies

“Fakat herhalde hocacığım, bahsettiğiniz tesirden Leman Hanım’a ne? Sizin evinizde terbiye alan bir hanım, Amerika mukallidi olabilir mi?”

“Burhan sadece içini çekti. İstemeyerek asistanı onu en ince yerinden yaralamıştı: Kendi evi, onun tesiri!.. Hangi, hangi ev; babasının evi mi? Çocuklarına hizmet etmeyi zevk bilen sessiz ve iradesiz annesini düşündü. Arada bir yüksek sesle emir vermeyi hakimiyetine kâfi sanan nüfuzsuz babasını hatırladı. Orada hangi tesir alınabilirdi?” (s.19).

“Burhan’ın Son Elemi” başlıklı son kısımdaki anlatımlar ise, öncekine nazaran sorunu çok daha kapsamlı ve ayrıntılı şekilde ortaya koyar. Buna göre bu kısımda aile üyeleri, Leman’dan bir mektup almış; bununla onun Amerika’ya kaçtığını öğrenmiş ve haliyle son derece üzülmüştür. Bununla birlikte anne ve baba böyle bir durumun ortaya çıkmasında Burhan’ı birinci derecede sorumlu tutar. Çünkü o, yabancı bir kadınla evlenmekle örf ve adetlere uymamış ve böylece de Leman’a kötü bir örnek olmuştur. İşte üzüntülerin ve suçlamaların söz konusu olduğu yerde beliren şu anlatımlar, ailenin baştan beri yaptığı ihmalleri ortaya koyar:

“Burhan için bundan acı işkence olamazdı; fakat onlara hak verdi. Ailesinin neden kendi mesuliyet hislerini hesaba katmadıklarını düşünmedi. Esasen sathi ve uysal olan Leman’ı, Bizans Kolej’e vermekle ilk hataya, daha sonra, serbest terbiye veren mektepte, kızlarının bu serbestiyi ne türlü istimal ettiğini hiç teftiş etmemekle, ikinci bir hata ilave ettiklerini onlara hatırlatmak istemedi. On senedir kızlarını her gün biraz daha kendi muhitinden, ailesinden ve millî terbiyeden uzaklaşan şahsiyetini, aile şefkatine yaklaştırmaya hiç çalışmadıktan başka bilâkis kızlarının bu yeni zihniyeti karşısında gurur ve iftihar hissederek, terakki farz ettikleri bu yolda onu teşvik ettiklerini söylemedi ve Burhan bütün günah mesuliyetini yükledi.” (s.128).

Bu anlatımlardan anlaşılıyor ki, “gerçekten çocuklar mektepte ne yapmış, nereye gitmiş, kimi görmüş, kimsenin umurunda değildi” (s.49); hattâ “tuhaf bir ihmal ile ne Burhan, ne de Sami on senedir kardeşlerinin gittiği mektebi görmemişlerdi. İhtimal ki son vak’alar olmasaydı, gezmek akıllarına da gelmeyecekti (s.93).

Kayıtsızlık, bırakılmışlık, ilgisizlik, şefkatsizlik, ülküsüzlük... Belli bir öğreti doğrultusunda faaliyet gösteren eğitim kurumuna bu hâlde bırakılan birey, gerçekten ait olduğu yerle duygusal bağlarını muhafaza edebilir ve kendini yabancılaşmaktan veya pervaneleşmekten kurtarabilir mi? Soruya, ‘evet’ cevabını vermek imkânsıdır. Çünkü Bizans Koleji, hem ihtişamlı fizikî görüntüsüyle, hem de öğretmenlerin uyguladıkları modern eğitim ve öğretim programları ve bilinçli faaliyetleriyle büyük bir üstünlüğüne sahiptir. Bu üstünlük, öncelikle boşlukta yüzen Leman ve Nesime gibi gençleri, birtakım karşılaşturmalar yoluyla inançlarına, değerlerine, kültürlerine, muhitlerine ve ailelerine yabancılaştırır. Böylece gençler, artık yetiştikleri hayatı, geldikleri yeri ve ailelerini beğenmez; nefret eder bir yapıya bürünürler. Bizans Koleji’nden mezun olma aşamasına gelen Nesime’nin düşünceleri, buna iyi bir örnektir:

“Fakat artık bu hayat onun için kabil mi? Buradan çıkıp da tekkeye dönmek, tavanı basık odalarda mangal başında söküük dikmek, kocasına aşksız itaat etmek, dadılar, bacılar arasında her günü birbirine benzeyen günler yaşamak, bundan sonra mümkün mü? Şimdi artık çok geç! Boş kalbine, Amerika ibadeti, tohum gibi ekildi. [...]. Artık eve kim döner?” (s. 48).

Öncekine benzer başka bir metin parçası, “Amerika Fedailerı” başlıklı kısımda görülür. Amerika hayatı için Bizans Koleji’nin etkili ismi Cemile Hanım’la bir görüşme yapan ve yardım sözü alan Leman ve Nesime, büyük bir sevinçle Amerika hayatına ilişkin hayaller kurarak tramvaya doğru yürümeye başlarlar. Tam o sırada Bezm-i Âlem’in kapısı önünde mektepten çıkan öğrencilerle karşılaşır. Bezm-i Âlemliler, üstlerinde kara önlükler, başlarında kara örtü, kollarında ağır çantalar, küçük küçük gruplar hâlinde yürümektedirler. Ardından da koyu tayyörler içinde soluk benizleri

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

görülen, ciddî tavırlı hoca hanımlar görünürler. İşte tam bunlarla karşılaşan Leman ve Nesime'nin, öncesine benzer küçümseyici bakışları:

“Nesime, Leman'a yan gözle mektebin loş avlusunu gösterdi. Leman, omuzlarını silkti. İkisi dudaklarında müstehzi bir tebessümle kızlara bakıyorlardı:

- Ne bücür şeyler... Renkleri de ne sarı! İnsandan maada her şey... Besbelli, hapis gibi mekteplerde büyüyen zavallılar. Hiç serbestlik ve spor yüzü görmemişler.

- Spor yapıyorlarmış galiba! Fakat biçareler! Bu mekteplerde nasıl spor yaparlar?.. Hele şu kıyafetlerine bak...

- Hocalar da talebelere benziyor...

İkisinin de gözleri önüne, Türkiye'de Protestanlığı yaymak için namütenahi dolarlarla gönderilen misyonerlerin yarattıkları muazzam mektepler, muhteşem malikâneler geldi. Teneffüs zamanı bahçeye fırlayan, Rum, Ermeni, Bulgar, hele Yahudi talebelerin zengin kıyafetlerini düşündüler. Gürbüz vücutlu, al yanaklı hocaları hatırladılar. Daha sonra kalplerini dolduran Amerika!” (s.61).

Bizans Koleji'nin bilinçli faaliyetleri sonucunda böylesine kültürlerine, değerlerine, yetiştikleri hayata, muhitlerine yabancılaştırılan bu gençler, haliyle kalplerine yerleştirilen ülkü, yani 'Amerika hayatı' özlemi ile yanıp tutuşacaklardır. Bu acı gerçeği yazar anlattığı, şöyle dile getirir: "Nesime'nin derdi! Bu mektepte okuyan ve terbiye alan bütün Türk çocuklarının, Leman'ın, Bahire'nin hepsinin derdi idi: Amerika hayatı! Amerika'da yaşamak emeli!..." (s. 47).

İşte bu özlem uğruna Nesime ve Leman, ne en büyük değer olan ailelerini, ne de doğup büyüdükleri ve sorumlu oldukları ülkelerini umursarlar. Bunları tereddütsüz bir tarafa koyarlar ve Bizans Koleji'nin telkinleriyle aldıkları tesir sonunda birer pervane gibi Amerika yolunda yanıp kül olurlar. Leman, hiç tanımadığı bir zabitin peşine düşer Amerika'ya gitmek için. Ona da sahip olur. Ama gittiği yerde, tam bir hüsrana karşılaşır. Çünkü evlendiği zabıt, kendisine anlattığı gibi ne soylu, ne de zengin biridir. Aksine sıradan fakir bir ailenin çocuğudur ve böylece tüm hayalleri yıkılır. Mevlevi Şeyhi'nin muhteris kızı Nesime ise, bu uğurda yollara düşer. Emeli için takdim edildiği en üst makamın tüm şartlarını kabul eder ve böylece Amerika'ya, Protestanlığa hizmet karşılığında kendi ülkesini, çevresini, ailesini, ağabeyini reddeder.

Leman ve Nesime gibi birer pervane olan ve fakat kendilerine özgü özellikleriyle ayrı bir kategoriye oluşturan diğer bir pervane grubu ise "bedbaht" veya "toprağından sökülmiş köksüz" (s.117) pervane grubudur. Bu grupta Fransız asıllı Claire ve Leh asıllı Andrée yer alır. Onlar, şüphe yok ki şekil itibarıyla ne Leman ve Nesime'ye, ne de Bizans Koleji'nin öğretmenlerine benzerler; çünkü bunlar, ne bir öğrenci, ne de bir öğretmendir. Bu itibarla Bizans Koleji'nin etrafında pervane olmalarına da imkân yoktur. Ancak her ne kadar Bizans Koleji'nin öğrencisi ve öğretmeni değil ve onun etrafında dönmüyorlarsa da bunların özde birer pervane oldukları gerçeğini yadsımaz; çünkü Andrée ve Claire, eşlerinden dolayı ülkelerinden, kültürlerinden, çevrelerinden, ailelerinden kısaca 'kültürel geçmiş'lerinden kopmuş ve İstanbul'a 'mahkûm' olmuştur. İşte bu kopuş ve mahkûm oluş, onları uzakta kalan kültürel geçmişin etrafında birer pervaneye dönüştürür. Bu yeni 'vatan'da onları, artık ne İstanbul'un büyüleyiciliği, ne severek evlendikleri kocaları, ne de doğurdukları çocukları mutlu edebilir. Bunu kavramak için Andrée ve Clair'in yaşantıları ve davranışlarına eğilmek gerekir.

Ne kültür düzeyi yüksek, ne de zengin bir ailenin kızı olan Claire, 'biraz koket', 'biraz geveze', 'gezme ve eğlenmeyi seven', 'biraz dindar', ama yanı sıra 'halinde şarapçı kızı tavırları' dikkatlerden kaçmayan 'iyi kalpli' ve 'güzel' sıradan bir kızdır. Burhan, onu tıp öğrenimi görmek için gittiği Fransa'da tanır; bir müddet sonra da onunla hayatını birleştirir ve neden sonra İstanbul'a

Turkish Studies

gelirler. Ancak bu geliş, Claire için bir sonun veya tükenişin başlangıcıdır. Çünkü o, son ana kadar on üç yılını geçirdiği İstanbul'a hiçbir şekilde intibak edemez; belki bedenen İstanbul'dadır; ama ruhu ve kalbi başka yerde, onu var eden Fransa'dadır. Burhan, onu bu hâlimden kurtarmak ve mutlu etmek için her tür çareye başvurur; eve, Claire'i mutlu edecek hediyelerle gelir; "fakat hepsi nafile... Claire o dakikada seviniyor, elbise ise giyiyor, başka bir şeyse takıyor, lakin beş dakika geçmeden yine suratını asıyordu. Tiyatroya, sinemalara götürürdü. Orada iken gülüyor, fakat eve gelir gelmez yine ekşi çehreyi takıyordu." (s.65).

Claire'in ülkesine ve kültürüne pervane oluşundan kaynaklanan bu üzüntüsünün, kısmen de olsa Mütareke döneminde dindiği görülür. Ama bu dinme, okuru kesinlikle onun pervane olmaktan vazgeçtiği sonucuna götürmemelidir. Aksine onun ne denli tutkulu bir pervane olduğunu gösterir. Çünkü onun kısmen teselli bulduğu Mütareke yılları, tahmin edileceği gibi İstanbul'da Fransızların ve işgal ordularının boy gösterdiği yıllardır. İşte onların mevcudiyetiyle Claire, bu yıllarda bir nebze de olsa ferah bulur. Sivil ve asker Fransızlarla sürekli olarak görüşür ve böylece Fransa'yı dolaylı şekilde yaşayarak teselli bulur. Bu o kadar öyledir ki Claire, İttifak orduları Boğaz'dan demir aldığı gün büyük bir üzüntüye gark olur ve yataklara düşer. "Bir Aile?" başlıklı metin parçası, bunu son derece dikkat çekici şekilde ortaya koyar: Düşman gemilerinin demir aldığı gün, her Türk gibi Burhan'ı da son derece mutlu eder. Bu sevinçle Burhan, asistanıyla birlikte Eminönü'nden Babıâli'ye kadar yürüyerek evine gelir. Amacı, bu günü şampanya ile kutlamaktır. Ancak eve girdiğinde ne ışıklar yanmakta, ne de kimseler görünmektedir. Neden sonra Claire'in yukarıda hasta yatmakta olduğunu öğrenir ve odaya girer:

"Ne var yavrum? Ne oldun? Başın mı ağrıyor? Baksana! Yüzünü göstereceğim! İnsan böyle güzel bir günde, kurtuluş bayramında hasta olur mu? Kalk bakalım, Cemil'i de getirdim; şampanya içeceğiz; oradan otomobile sizi gezdireceğim.

Küskün bir ses, yastıkların arasından homurdandı:

- Rica ederim Burhan, beni rahat bırak! Bayramınızdan bana ne? Hastayım. [...].

- Nen var? Muayene edeyim mi?

- Hayır git!" (s.25).

Burhan, bu cevapla hayret içinde odadan çıkar. Ardından oğlan çocukları babalarının yanına koşarlar. Bu noktada Cevat'ın eğilerek babasının kulağına söylediği gerçek, onu bütünüyle yıkar:

"- Baba, Maman hasta, Fransızlar gidiyor diye, dedi.

Burhan bir kere irkildi. Sonra gülerek oğlanın kulağını şaka ile çekti.

- Hiç öyle şey olur mu? Baba Türk, çocuklar Türk olunca, anne de elbet Türk olur ve Fransızların gitmesine sevinir.

Çocuk aynı tavırla:

- Fakat baba, görse ne ağladı, ne ağladı. Zabitler adiyö demeye gelmişlerdi, onlar gittikten sonra anne yattı." (s.25).

Bunlarla birlikte Claire'in tam bir pervane olduğunu gösteren başka deliller yok değildir. Sözgelimi, onun on üç yıl İstanbul'da yaşıyor olmasına rağmen hâlen Türkçe konuşmamakta ısrar etmesi; Burhan'ın, oğlunu Fransız Lisesi yerine İstanbul Lisesi'ne kaydını yaptırmamasını bir türlü kabul edememesi ve en nihayet çocuklarını, hiç kimsenin ruhu duymadan gizliden gizliye birer Hıristiyan ve Fransız olarak yetiştirmesi... bunlardan sadece birkaçıdır.

Andrée'ye gelince... O da şüphesiz Claire gibi ülkesinin, muhabetinin, aldığı terbiye ve göreneğin etrafında dönen bir pervanedir. Sami ile evli bu güzel ve genç Leh kızı, pervane oluşu

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

itibariyle Claire'e benzer; ancak bazı özellikleriyle ondan ayrılır. O, Claire'in taşralılığı, gevezeliği, kabalığı gibi özelliklerin aksine eğitim düzeyi yüksek, sanat ve felsefeden anlayan, düşünen, piyano çalan ve ince ruhlu olan bir kadındır. Andrée, tıpkı Claire gibi mutlu olmak için Sami ile evlenir ve İstanbul'a gelerek yerleşir. Ancak "İstanbul'a geldikten sonra yavaş yavaş Andrée, yerinden çıkarılmış ve yeni toprağına alışmamış bitkilerin sarı ve solgun halini" alır. "İri güzel gözlerinde yetişilmez hayallerin elemi belir"ir. "İncelen endamı ile bir hasret heykeline dön"er." (s.65). Kısaca o, İstanbul gibi güzel bir şehirde sevdiğinin yanında mutlu olamaz. Son ana kadar yedi yılını geçirdiği bu şehir, onun için tam bir mahbes veya menfadır. Bu menfada o, sürekli olarak ülkesini, sanatını, kültürünü, örfünü, yetiştiği ve alıştığı muhitini özler:

*"Zavallı Leh kızı, şiirini, güzelliğini sevdiği halde, bütün anlamak gayretine rağmen hâlâ alışamadığı İstanbul'da dünya üstünde bir mucize gibi duran Boğaziçi'nde, buzlu steplerin hasretiyle yanıp tutuşuyordu. Şimdiye kadar yaşadığı hayatın ve asırlardan beri kanında yerleşen irsi göreneğin tesirinden bir türlü kurtulamıyordu. Ailesi, muhiti ve kabiliyeti dolayısıyla, sanat muhitinde inkişaf ettiği için, buradaki Avrupa sanatının eksikliğinden de pek şikâyetçi idi. Bomboş kalan ruhunu elem ve ıstıraptan başka dolduracak bir şey bulamıyordu. [...] Bazen günlerce yatakta yatar ve bir sevgili hasretini çekiyor gibi bıraktığı Avrupa merkezlerinin sanat şaşçasını düşünür, bir zaman reddettiği için artık kendisini manen tanımayan muhitini düşünür ve hatıraların kalbinde uyandırdığı sızıyı bile severek ağlardı."*¹⁰ (s.113).

Bu kopuş ve mahkûm oluş duygusu Andrée'yi zamanla tam bir nevrasteniye çevirir. Aile dostları Doktor Burhan, onu bu hâlde görünce hemen teşhisi koyar ve onun mutlaka ülkesine gitmesini salık verir. Andrée, bu tavsiyeye uyar ve bir süreliğine ülkesine gider; ancak bu gidiş, daüssıla ağrıları dindirmeye yetmez; aksine daha da şiddetlenmesine yol açarak İstanbul'a döner.

İstanbul'da muhitini bir an bile aklından çıkaramayan bu pervaneyi kısmen de olsa iki şey teselli eder. Claire'in varlığı, bunlardan ilkinin oluşturur. Mizacı, ince ruhluluğu, sanatçı kişiliği, kültürel donanımı gibi bakımlardan Claire'den bütünüyle ayrılan Andrée, Claire'i; Claire de Andrée'yi çok sever. Kısaca onlar iyi arkadaşlardır. Her bakımdan birbirlerinden farklı olan bu insanların iyi arkadaş olabilmesi ve daha da önemlisi onu sorunsuz şekilde sürdürebilmesi, gerçekten dikkat çekicidir. Bu arkadaşlığı yazar anlatıcı, "tuhaf" kelimesiyle niteler ve ekler: "Hakikatte, dünyada birbirini anlamayacak iki insan varsa o da onlar olmak lâzımdır." (s.65). Bu, şüphesiz arkadaşlıktan ziyade 'garip'lik duygusu altında gelişen mecburi bir dayanışmadır.

İstanbul'un ortasında Andrée'yi teselli eden ikinci şey ise, aynı zamanda kayınpederi olan Mevlevî Şeyhi Amir Çelebi ve onun dergâhıdır. Andrée, hiçbir yerde bulamadığı sükûneti ve ruh yüceliğini bu adamda ve dergâhında bulur. "Aynı dili konuşmayan bu ihtiyar Türk çelebi ile bu genç

¹⁰ Bu acı ve ağlama içinde olan Andrée'nin ülkesi ve yetiştiği muhite nasıl canhıraş bir pervane olduğunu, sigara dumanını düşünceli ve dalgın seyredirken Burhan'ın, onu bu kadar düşünceli ve dalgın seyretmenin ardından neleri gördüğünü sorması üzerine verdiği dikkat çekici cevapta saklıdır. Uzunca yer tutan bu cevap için bk. 113-116 s.

ve güzel Leh kızı, aralarındaki ırk, tahsil, terbiye, din ve görenek gibi bunca farkların, nihayetsiz uçurumları üstünden birbirlerini” anlarlar ve ziyadesiyle severler (s.66). Bu anlayış ve sevginin temelinde şüphe yok ki, bütün yerel farklılıkları aşan evrensellik ve saf sanat yatmaktadır.

Kendisine bir menfa olan İstanbul’da büyük bir özlem ve acıyı ancak sanat sayesinde dindiren Andrée’nin, özellikle romanın sonlarında Burhan’la yaptığı sohbette sarf ettiği dikkat çekici sözler, hem kendi trajik durumlarını, hem de yazarın baştan beri savunduğu tezi ihata eder. Bu sohbetteki sözleriyle Andrée, deyim yerindeyse bir sözcü gibidir ve yazarın tezini özetler:

“Sakin ve mesut olmak isterseniz, memleketinizin kaideleri ve yaşayacağınız hayatın tarzı haricine çıkmayınız. İnsan gördüğü terbiyeye muhalif bir hayatta mümkün değil mesut olamıyor. Ben hattâ kızlarınızın yabancı terbiye almalarını bile makul görmüyorum. [...]. Gayri tabii bir terbiyeden sonra tekrar her şeyi unutarak tabii hayata girmelerini istiyorsunuz. Artık mümkün mü? O zaman ne oluyorlar? Bizim gibi bedbahtlar. Onlarla bizim hayatımız zaten birbirine bazen benziyor. Onlar da, biz de toprağın sökülmiş, köksüz avare insanlarız. Ruhlarımızda bir yangın izi saklayan zavallılarız. Hepimizi, sizin teşbihinizle herhangi bir ateşin ışığı çekiyor. Düşüncesiz pervaneler gibi, kimimiz aşkın ateşine, kimimiz, terbiyesini aldığı memleketlerin serabına, hepimiz meçhul hayatlara, hayalî saadetlere diyerek, uça uça ateşe gidiyoruz. Kanatlarımız kavrulup uzun can çekişmeler içinde çırpına çırpına yanuncaya kadar tehlikeyi göremiyoruz... Pervanelere acıyınız!” (s.117).

Gerek alıntı, gerekse şimdiye dek yapılan anlatımlar okura, Claire ve Andrée’nin, kendilerini var eden değerler etrafında dönen pervaneler olduğunu gösterir. Eğer bu açıdan bakılacak olursa onların pervanelikleriyle Nesime ve Leman’ın pervanelikleri arasında çok temel bir farkın, yani ters bir ilişkinin mevcut olduğu görülür. Başka bir ifadeyle Müfide Ferit, söz konusu kişilerin pervaneliklerini karşıtlık oluşturacak biçimde kurgular. Bunun ana sebebi, şüphe yok ki iletmek istediği mesajı okuyucuya daha etkili ve kuvvetli bir şekilde ulaştırmak istemesindedir. Gerçekten de okuyucu, söz konusu pervanelerin yaşantılarını okurken ister istemez onları, yönedikleri yer itibariyle karşılaştırır ve sonuçta yerli pervanelerin yanlış bir yolda olduğu kanaatine sahip olur.

Araf

Pervaneler romanının inşası ve anlamın oluşmasında etkili olan üçüncü kavram ise araftır. Araf, bilindiği gibi dinî literatüre ait olan bir kavramdır ve “cennet ile cehennem arasında bir yer” (Parlatır vd.1998: 124) anlamına gelir. Ancak kelimenin, konuşma dilinde umumiyetle gerçek manasından hareketle ‘arada kalmışlık’ veya ‘iki arada bir derede kalma’ durumunu ifade etmek için kullanıldığını bilinir. İşte Müfide Ferit de kavramı, bu yönüyle dikkate alır ve böylece romanın üçüncü önemli parçasını inşa eder. Bu inşada ‘arada kalmışlık’ durumunu yaşayan ya da arafta kalan en önemli roman kişisi, hiç şüphe yok ki ‘aydın’ kimliğine de sahip olan Doktor Burhan Ahmet’tir ki, Müfide Ferit, onunla gerçekte diğer şem ve pervane unsurlarını da göz ardı etmeden, aydın kimliğini tartışmaya açar. Tartışmanın mahiyetini görmek için burada Doktor Burhan’ı ilk andan son ana kadarki düşünce yapısıyla ele almak ve incelemek gerekir.

Müfide Ferit, Doktor Burhan’ı, ilk kez romanın “Bir Aile?..” başlığını taşıyan birinci kısmın ilk satırında Bebek tramvayına binerken takdim ediyor:

“Doktor Burhan Ahmet, bir kale fetheder gibi, Bebek tramvayına atılan halk cereyanı içinde itilerek, kakılarak tramvayın arka platformuna sürüklenirken hiddetinden sürekli mırıldanıyordu.

- Meğer burası kahramanlık gösterisi yeriymiş! Nereden tramvay aklıma geldi!”
(s.17).

Turkish Studies

Bu takdim, ilk bakışta sıradan bir tramvaya binme sahnesini veriyor gibi görünür; ancak dikkat edilirse tramvaya binme sahnesinden öte sembolik anlamı olan son derece ilginç bir takdimdir bu; çünkü ilk cümlelerde Müfide Ferit, sadece tramvaya binen Doktor Burhan'ı göstermez; beraberinde ilerleyen satırlarda daha net bir görüntüyle belirecek olan hüsrana uğramış bir 'karakteri' veya 'kaderi' sezdirir. Söz konusu karakter veya kader, yukarıdaki cümlelerde geçen sembolik işaretlerde ifadesini buluyor: 'Bebek tramvayı', 'halk cereyanı', 'itilme', 'kakılma', 'sürüklenme' ve 'mırıldanma'... Bu işaretlerden hiçbirisi, tesadüfi değildir; aksine Doktor Burhan'ın gelecek 'yaşantısı'nı veren bir metaforu oluşturur. Gerçekten de Doktor Burhan, roman/hayat boyunca, tıpkı *Bebek tramvayı*nda olduğu gibi – ama bu sefer- *dünyada* yine tramvaydaki *halk cereyanına* benzer *hayat akıntısında* çeşitli hadiselerin etkisiyle mütemediyen sürüklenir; itilir, kakılır ve bunların saikiyle yaşamakta olduğu hayatın hemen her evresinde biteviye mırıldanır. Dolayısıyla bu alıntıda beliren 'görüntü' ile roman boyunca izlenen Doktor Burhan'ın 'yaşantısı' ya da 'arafa kalmışlığı' arasında doğrudan bir ilişkinin var olduğunu ileri sürmek mümkündür.

Peki ama iyi bir öğrenim görmüş ve üniversite hocası statüsüne kadar yükselmiş olan Burhan'ı böyle bir yapıya sürükleyen asıl sebep ne? Müfide Ferit, buna son derece net bir cevap verir. Ona göre bunun en önemli sebebi, Burhan'ın ilk yıllarında devrin politik yapısının da tesiriyle aidiyet ve milliyet duyguları ile dinî önemsememesi, ilim ve fenne olan sonsuz inancıyla beynelmilelci olmasıdır. Müfide Ferit, Burhan'ın bu yönünü, gençlik yıllarına ilişkin anlatımlarında açıkça ortaya koyar:

“O zamanki Burhan için insanlar hep kardeşti... Fen, ilim, tıp ve insanlar hep insaniyete hizmet gayesine yarar vasıtalarıdır. Rumları, Ermenileri kardeşlerimiz, İngilizleri dostlarımız telâkki eden politika devrinin tesirlerine kurban olmuştu.” (s.31).

Devrin politik anlayışının bir kurbanı olan Burhan, Meşrutiyet'in ilk yıllarında ülkesindeki okulundan mezun olduktan sonra yine bu istikamet dışına çıkmadan ilerleyişini sürdürür. İnsanlığa daha yararlı bir birey olabilmek düşüncesiyle “ümit dolu, heyecan dolu bir kalple, kafesi açılmamış bir kuş gibi Avrupa'nın fen ve ilim hazinesine koş”ar ve amacına uygun şekilde Paris'in dağıtıcı muhitine hiç bulaşmadan mütevazı bir odaya yerleşerek kendini öğrenime adar. Ve belli bir zaman sonra da iyi bir doktor olarak diplomasını alarak yurda döner. Ancak o, bu dönüşte yalnız değildir. Çünkü Paris yıllarında kaldığı yerin bitişiğindeki şarapçı komşunun sıradan kızına gönlünü kaptırır ve onunla evlenmeye karar verir. Ne var ki bu karar, Burhan'ın ne annesini, ne babasını, ne de kardeşlerini memnun etmez. Çünkü onlara göre bu evliliğin önünde milliyet gibi, din gibi, kültür gibi pek çok ciddi engel vardır. Bu sebeplerden dolayı aile üyeleri şiddetle karşı çıkar. Ancak Burhan, itirazları, dünya görüşü gereğince kaba ve anlamsız bir taassup olarak görür ve onların rızasını almaksızın bu evliliği gerçekleştirir. Bu, şüphe yok ki Burhan'ın baştan beri savunduğu dünya görüşünün 'kuvveden fiile' çıkmış ilk somut örneğidir.

Bu ilk örneğe, yaşantısının bundan sonraki dönemlerinde ise, başkaları da peşi sıra eklenir: Evlendikten ve İstanbul'a yerleştikten sonraki süreçte karısının İstanbul'daki işgal kuvvetleri mensuplarıyla çok sık görüşmesi, onları ağırlaması, bulunduğu muhite intibak etmek için hiçbir çabasının bulunmaması, kısaca Fransızlığından ödün vermeksizin yaşamını sürdürmesi... Bütün olay ve gelişmeler karşısında Burhan, son derece 'müsamahakâr' ve 'anlayışlı'dır. Bunda şüphe yok ki eşine beslediği sevginin ve yuvasının devamı endişesinin payı inkâr edilemez; ancak bununla birlikte Burhan'ın dünya görüşünün gevşekliği ve genişliği de bütünüyle görmezden gelinemez. Aynı şekilde bu tavır, kız kardeşinin öğrenim hayatı ile ilgili noktada da açıkça dikkati çeker. Kız kardeşinin bir misyoner okulu olan Amerikan Koleji'ne gitmesine kayıtsız kaldığı gibi onu, acı olayların yaşandığı son ana kadar denetleme ihtiyacı duymaz. Kız kardeşinin öğreniminde dikkati çeken bu tavrın bir benzeri, aslında kendi çocuklarının öğreniminde de görülür. Burhan, çocuklarının bütünüyle elinden kaydığını somut şekilde gördüğü son ana kadar kayıtsızdır. Onları, ait olduğu toprakların dini, tarihi,

Turkish Studies

edebiyatı, kültürü ve sanatıyla donatmayı hiçbir zaman düşünmez. Bu küçük örneklemeler, okura Burhan'ın millî gerçeklere duyarsız beynelmilelci bir aydın olduğunu gösteriyor. Ancak onun beynelmilelci tavrı, özellikle belli bir zaman sonra ülkede ve şahsî yaşantısında beliren acı ve sarsıcı gerçeklerle değişmeye başlıyor. Değişmeyi sağlayan saiklerden ilki, ülkesini gittikçe bedbaht eden insanlığın tavrı, savaş ve işgallerdir. Burhan, değişme sürecinde hem kardeş olduklarına inandığı Ermeni ve Rumların, hem de uygar diye yüzünü çevirdiği İngilizlerin, Fransızların kısaca Batılıların gerçek güzünü görür ve en nihayet hüsrana uğrar:

“Fakat seneler, tecrübe ile gelip geçtikçe, Burhan, ilk zamanların şevkenden ve itikadından birçok şey kaybetti. Saf ve iyi kalbini bazen susturmak ve insanlara karşı biraz daha ihtiyatlı olmak lüzumunu hissetti. Memleketi bedbaht oldukça dünyanın haksızlığını öğrendi ve nihayet Balkan harbinden sonra en mutaassıp bir milliyetçi kesildi. Artık Ermeni ve Rum kardeşler (!) bitmişti. İnsaniyet dostu İngilizler, Fransızlar hep ölmüşlerdi... Bedbaht Türk'ten başka kalbinde kimseye yer kalmadı.” (s.31).

Burhan'ı önceki düşünce çizgisinden sıyrıp son noktaya getiren şüphe yok ki sadece bu hadise değildir. Buna eklenebilecek daha başka küçük büyüklü sebepler de vardır. Burada sadece önemli gördüğümüz birine kısaca temas edelim. Bu, baştan beri işaret ettiğimiz eşi Claire'in tavrıdır. *Pervane* başlığında etraflıca anlattığımız gibi Claire, onca zaman İstanbul'da olmasına rağmen doğup büyüdüğü, kültürünü aldığı topraklardan bir türlü kopamaz. Ayrıca İstanbul işgal edildiği sıralarda Burhan'ın evini, işgal kuvvetlerinin, özellikle de Fransız askerlerinin muhiti hâline getirir. Claire'in bu tutumu, Burhan'ın hem aile yaşantısının altüst olmasına, hem de esaret duygusunu derinden hissetmesine ve yaralanmasına sebep olur.

Gelişen tüm acı olaylar, şüphe yok ki Burhan'ın 'uyanması' ve 'bilinçlenmesi'ne yol açar. Gerçekten de Burhan, bunları tecrübe ettikten sonra önceki çizgisinden hızla sıyrılmaya ve asıl realite olan ülkesini, çocuklarını görmeye başlar. O, bu fark edişten sonra kendini, çocuklarına milliyetlerini sevdirmeye, onları millî tarih ve kültür çerçevesinde yetiştirmeye adar. “Artık hayatta Burhan için, bu emelden başka cazibe kalmadı. Gençliğinde, ne uzun hülyalar kurmuştu; ne büyük gayeler arkasından koşmuştu. İnsaniyete hizmet, milletine hizmet gibi emeller beslemişti. Bugün düşününce bunların genişliği önünde mütehayyir kalıyor. Meğer en alçak gönüllü, en basit, herkesin yaptığı bir vazifeden, çocuklarını terbiye etmekten bile acizmiş. Artık şimdi her şeyi bırakarak, her şeyi unutarak, bütün o eski emellere kalbini kapayarak vazifesine koyuldu.” (s.129). Gerçekten de Burhan, bu karar doğrultusunda çocuklarını millî anlayış istikametinde yetiştirmeye, onlara millî bilinci aşlamaya girişir. Bu çerçevede yetişkin kızı Sevda ile birlikte camileri, İstanbul'un maziye yaşatan tarihî sokaklarını dolaşır. Eski eserleri kızına gösterir; bu eserler hakkında bildiklerini anlatır. Ve en “nihayet dinsiz Burhan kızına namaz öğret”ir. “Milliyetin yapamadığını belki din yapar,” der “ve bütün hayatının prensibini terk ederek, kendi kendinden utana utana, kızını din vasıtasıyla Türklüğe bağlamak iste”r. “Kızıyla birlikte Kuran oku”r; “dindar gözük”ür. O kadar ki kızını okuldan alır ve evde bizzat kendisi eğitir (s.130-131). Kısaca Burhan, önceki yanlışlarını yoğun bir faaliyetle telafi etme çabasına girer. Ancak bunlar, Burhan'ın geç kalmışlığını ortadan kaldırılabir mi? Müfide Ferit, büyük ölçüde iletmek istediği mesajın daha kuvvetle okura ulaşmasını istemesinden olsa gerek, bu noktada son derece katı ve acımasızdır. Çünkü Burhan'ın, milliyetine çekmek için o kadar çırpındığı kızının, uyurken seyretmek ve saçlarını okşamak için girdiği odasında yastık altında karşılaştığı manzara son derece acıtıcı ve yıkıcıdır:

“İnanamıyordu, tespih!.. Ucunda küçük İsa'sı olan, taneleri kara, araları zincirli, rahibelerin kullandıkları gibi bir Hıristiyan tespihi!... [...]. Elini tekrar yastığının altına götürdü. Birkaç resim... Tıpkı rahibeninki gibi resimler ve Fransızca bir mektup. [...]. Rahipler mektebinde Hıristiyan çocukların çoğunlukla yaptıkları gibi günahlarını affettirmek

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/3 Summer 2011

için İsa'ya yazılmış bir tazarrunameydi. Burhan okuyamadı. [...]. Doktor Burhan Ahmet ölmüştü.” (s.134).

Bu ölüm, anlaşılacağı gibi gerçek değil, uyanış ve bilinçlenme anından sonra kızını ülkesine ve milliyetine bağlamak için çarpınan Burhan'ın son noktada karşılaştığı katı gerçeğin yıkıcılığını yansıtan bir ölümdür. Gerçekten de Burhan, beynelmilelci oluşu veya arafta kalışının cezasını kız kardeşi, ailesi, çocukları gibi en değerli varlıkları kaybederek öder. Kayıplar üzerine kurulu bu acı dersin yüzü, kuşkusuz Burhan'dan ziyade okuyucuya dönüktür.

Sonuç

Pervaneler, çok unsurlu etnik yapının çöktüğü ve yerine milliyetin başat bir aktör olarak öne çıktığı bir konjonktürün romanıdır ve roman, devrin en temel sorunlarından biri olan eğitim ya da romandaki vurgusuyla yabancı misyoner okullarını tartışma konusu yapar. Bu, aslında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin güncel ve en temel sorunu olan millî eğitim-öğretim arayışlarıyla da paralellik arz eder. Dolayısıyla romanın, yeni dönemde ortaya çıkmasının bir rastlantı olmadığı; aksine onun bilinçli bir tutum sonucu ortaya çıktığı söylenebilir.

Böyle bir bilincin romanı olan Pervaneler, hiç şüphe yok ki “tezli bir roman”dır (Duymaz 2002: 7) ve bu tez, öncelikle ülkede faaliyet gösteren yabancı misyoner okullarının, mutlak surette zararlı olduğu düşüncesine dayanır. Bu düşüncenin gerçekliğini yazar, Bizans Koleji'nin etrafında kurguladığı hikâyede gösterir. Buna göre Bizans Koleji, belli bir öğreti istikametinde faaliyet gösteren yabancı bir misyoner okuludur. Okulun, yine hiç de tesadüfi olmayan seçkin öğretmenleri ve öğrencileri vardır. Özenle yetiştirilmiş bu öğretmenlerin yegâne amacı, kalbi ve beyniyle Amerika'ya iman etmiş bireyler yetiştirmektir. Bu istikamette öğretmenler, gayrimüslim çocukların yanında özellikle yerli çocukları da tuzaklarına düşürür ve onları, türlü vaatlerle birer misyoner olarak yetiştirirler. Nesime ve Leman, bunun somut iki örneğidir. Bizans Koleji'nde aldıkları terbiye sonunda bu iki Türk kızı, hem ailelerinden, hem de ülkelerinden kopar. Kalpleri ve beyinleriyle Amerika hizmetine koşar. Ancak koşulan yerde onları büyük bir hüsrana bekler. Bu hüsrana, hiç şüphesiz tesadüfi değildir; Müfide Ferit, böyle bir hüsrana aslında ‘millî terbiye’, ‘tarih ve kültür bilinci’ ve ‘aidiyet duygusu’nun ne kadar önemli ve vazgeçilmez olduğunu vurgular.

Müfide Ferit'in Pervaneler'de ısrarla üzerinde durduğu ve tartıştığı bir başka nokta ise aydınlıdır. O, aydınlı ilgili düşüncelerini Doktor Burhan'ın etrafında ortaya koyar. Ona göre aydın, milliyetine bağlı, köklerinden kopmayan ve aidiyet duygusunu hiçbir surette yitirmeyen kişidir. Bundan dolayıdır ki yazar, yerellikten ve millilikten önce evrenselliğe ve insanlığa inanmış, ancak neden sonra katı gerçekle karşılaşınca uyanmış bir aydın olan Burhan'ı şiddetle eleştirir. Ayrıca Müfide Ferit, etnik, dinî ve kültür farklılığı üzerine kurulu evliliklerin, çiftlere hiçbir surette saadet getirmeyeceği, acı ve ıstıraplara yol açacağı, doğacak olan çocukların da bedbaht olacağı düşüncesini ileri sürer. Bunu, Claire ve Andrée'in Burhan ve Sami ile olan evliliklerinde açıkça dikkate sunar. Aşk evliliği yapmış ve dünyanın en güzel şehri olan İstanbul'da yaşıyor olmalarına rağmen Claire ve Andrée, asla mutlu değildirler. Onlar, bedenen İstanbul'dadır; ancak ruhen başka yerde, onları var eden kültür coğrafyaları ve ülkelerindedir.

Müfide Ferit, Pervaneler'de bir romancı olmaktan çok, tezini ispat ve okuru ikna etmek amacıyla olan bir didaktik veya öğretmendir. Bu çerçevede iletmek istediği mesajı, son derece açık ve net bir şekilde okura aktarır. Onu, kimi yerde yazar anlatıcı –ki bu yazar anlatıcı, dış dünyaya ait bir varlık olan yaratıcısı Müfide Ferit'le büyük ölçüde özdeşleşir- kimi yerde ise kahramanları aracılığıyla yapar. Ancak etki ve yönlendirmeye dayanan bu tavır, kabul etmek gerekir ki Pervaneler'i büyük

ölçüde roman hüviyeti veya havasından uzaklaştır ve onu daha çok ‘makale’ (Tevfik 2002: 158) havasına sokar.

KAYNAKÇA

- AKTAŞ, Şerif (1991). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- AKÜN, Ömer Faruk (1994). “Divan Edebiyatı”. *İsam*. C: 9. İstanbul: Diyanet Vakfı Yayınları.
- AYTAÇ, Gürsel (1995). *Romancı Yönüyle Heinrich Böll*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- DUYMAZ, Recep (2002). “Pervaneler Üzerine”. *Pervaneler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- MORAN, Berna (1994). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*. Cilt: 1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- ONAY, Ahmet Talat (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. (Hazırlayan: Cemal Kurnaz), Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- ORTAYLI, İlber (2007). *Osmanlı Barışı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- PARLATIR, İsmail ve Nevzat Gözaydın (1998). *Türkçe Sözlük*. Cilt: 1. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ŞEMSETTİN Sâmi (1998). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Alfa Yayınevi.
- TEK, Müfide Ferit (2002). *Pervaneler*. (Hazırlayan: Recep Duymaz), İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- TEKİN, Mehmet (2001). *Roman Sanatı 1*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Hıfzı Tevfik (2002). “Pervaneler” *Pervaneler*. İstanbul: Kaknüs Yayınları